

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

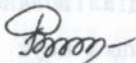
РИБАЛЬЧЕНКО Валентина Костянтинівна

МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНА ПОЗИЦІЯ В.ТЕНДРЯКОВА
ТА ЇЇ ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ

10.01.02 - російська література

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дніпропетровськ - 1996

Робота виконана в Українському державному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова.

- Науковий керівник - доктор філологічних наук,
професор Крук І.Т.
- Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор Тихомиров В.М.
- кандидат філологічних наук,
доцент Ситнікова К.П.
- Провідна установа - Черкаський державний університет

Захист відбудеться " 2 " лютого 1996 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 0/.01.19 в Дніпропетровському державному університеті/320625, м.Дніпропетровськ, пр.Гагаріна, 72, корп.І/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий " 1 " серпня 1996 р.

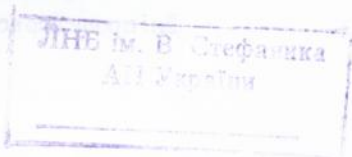
ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00754135 (P)

Учений секретар спеціалізованої
ради, кандидат філологічних наук

Колієніченко Т.В.

АВ. 35. 243

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність роботи. Сучасність поставила перед літературознавством завдання по створенню об'єктивної картини історико-літературного процесу, переосмисленню історії літератури радянського періоду. Цей процес неможливий без об'єктивного з'ясування значення творчого внеску кожного митця.

Творчість ВОЛОДИМИРА ТЕНДРЯКОВА /1923-1984/ займає значне місце у розвитку російської прози 50-80-х років ХХ століття. Але незважаючи на широкий інтерес читачів, у літературознавстві творча спадщина письменника не одержала всебічної наукової оцінки. Полеміка в основному зосереджувалася на суспільних явищах, зображених прозаїком. Критика розглядала його твори насамперед як посібник з етики, не приділяючи належної уваги художньо-естетичному аналізу літературного доробку письменника. Єдина монографія про творчість В.Тендрякова була видана в 1963 році.

Посмертні публікації роману "Замах на міражі", повісті "Чисті води Кітежу", оповідань "Пара гнідих", "Хліб для собаки", "Подювання" та ін. збагачують наше уявлення про особистість письменника, його художній світ. У зв'язку з цим виникає необхідність простежити творчу еволюцію В.Тендрякова, логіку його художнього пошуку, визначити справжнє місце митця в літературному процесі 50-80-х років, осмислити морально-естетичну позицію з'ясувати, що дало підстави говорити про складний "феномен Тендрякова".

Актуальність даного дослідження визначається потребою вивчення поверненої спадщини В.Тендрякова у контексті всієї творчості, у контексті літературного руху епохи.

Невідкладним завданням сучасного літературознавства є усталення живих зв'язків між затриманими творами та прижиттєвими публікаціями багатьох радянських письменників, творча репутація яких довгий час вважалася усталеною. Ці дослідження повинні наочно продемонструвати, що література не стала слухняним додатком тоталітарної держави. На наш погляд, творчий шлях В.Тендрякова, Ф.Абрамова, Ю.Трифонов, Б.Можаєва, А.Приставкіна, В.Гросмана та ін. свідчить про наскрізний рух сильної, органічної художньої думки, яка розвивається за власними внутрішніми законами, а не тільки в пристосуванні до зовнішніх обставин. Тому творчість В.Тендрякова повинна бути вилучена із вузьких рамок стереотипних художніх асоціацій та паралелей. Проза митця по-

требує дослідження в єдності та закономірному розвитку, зумовленому специфікою художнього методу письменника, особливостями його творчої індивідуальності.

Наукова доцільність роботи пояснюється неослабною увагою літературознавства до проблеми авторського самовираження у словесній художній творчості.

Об'єктом аналізу в реферованій роботі є творчий доробок В.Тендрякова, що розглядається в річизі авторської позиції.

Предмет вивчення становлять оповідання, повісті, романи, філософсько-публіцистичні статті письменника, які досліджуються на широкому тлі історико-літературного процесу, у взаємозв'язку з фактами літературного життя, необхідними для з'ясування тенденцій розвитку літератури в тоталітарному суспільстві.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу різноманітної у жанровому, тематичному та стилістичному відношенні творчості В.Тендрякова з'ясувати морально-естетичну позицію письменника та шляхи її художнього втілення. Мета роботи зумовлює розв'язання цілого ряду завдань, головними з яких є:

- переглянути усталені погляди на творчість В.Тендрякова, запропонувати свою, уточнену, концепцію його літературного шляху;
- показати багатогранність творчої індивідуальності В.Тендрякова, простежити зв'язок тем, ідей та образів творів, виданих за життя письменника та опублікованих посмертно;
- виявити специфіку історико-філософського мислення письменника та концепцію світу й особистості, з'ясувати творчі принципи митця у зображенні людини як головного предмета мистецтва;
- показати гармонійний взаємозв'язок громадянської та творчої позиції В.Тендрякова; простежити, як позиція митця у сучасному світі стає його позицією у створюваному ним художньому світі, як суспільні та естетичні ідеали письменника виявляються форматворчим фактором, входячи в його поетику і стиль;
- дослідити закономірності взаємозв'язку морально-естетичної позиції з прийомами оповіді, з жанровою природою творів.

Методи дослідження. У дисертації застосовувався системний, історико-функціональний та порівняльно-типологічний методи. Її теоретичною основою стали літературознавчі праці М.Бахтіна, В.Виноградова, Д.Лихачова, Л.Гінзбург, В.Фашенка, Л.Новиченка, Г.Клочка, В.Марка, Г.Гачева, дослідження сучасного літературного процесу, здійснені А.Бочаровим, Н.Івановою, Є.Добренком, І.Круком,

В.Панченком, С.Чуприніним та ін.

Наукова новизна роботи визначається тим, що в ній уперше творчість В.Тендрякова розглядається цілісно, з урахуванням "повернених" творів, у світлі його морально-естетичної позиції. Оскільки авторська позиція як теоретико-літературна категорія системи відношень "письменник - твір - читач" поєднує соціально-об'єктивне та творчо-суб'єктивне, вивчення літератури в такому розрізі дає можливість осмислити сучасну літературу як суспільне явище і одночасно як явище художнє. Для сучасного літературознавства дослідження морально-етичної позиції В.Тендрякова показове насамперед з точки зору потужного нонконформного начала, розходження з офіційно встановленими канонами казарменої естетики.

Поняття "позиція письменника" вміщує в собі і світогляд художника, і його безпосередню участь у житті суспільства, і художнє бачення світу. У роботі підкреслюється, що В.Тендряков має мужність включити в художньо-філософський аналіз не тільки час, у якому він жив, але й себе в цьому часі, і про себе самого сказати безсторонню правду. Його еволюцію можна визначити як сумнів у непогрішимості комуністичної доктрини, сумнів, який з роками все поглиблюється, зневіра у сучасному суспільстві, розуміння неспроможності існуючої системи, повна відмова від ілюзій і разом з тим віра у можливість глобальних змін, але не шляхом революційного насильства чи морального самовдосконалення. Письменник закликає нас зрозуміти, що стан суспільства детермінований взаємодією його членів між собою.

У зв'язку з посмертною публікацією творів В.Тендрякова постає проблема дослідження "поверненої літератури", при аналізі якої поряд із суспільним та літературознавчим аспектами враховувався і етичний. Автор дисертації намагався з'ясувати, як позначилася незатребуваність твору на творчій та особистій долі письменника, як поєднувалося притаманне В.Тендрякову прагнення сказати сучасникам про те, що здавалося його найважливішим сьогодні, з працею над творами, адресованими нащадкам.

Практичне значення дисертації полягає у тому, що спостереження й узагальнення, зроблені в ній, можуть бути використані в подальшій роботі над дослідженням особливостей розвитку сучасного літературного процесу. Матеріали дисертації можуть використовуватися у викладанні вузівського курсу історії російської літератури

XX століття, при організації та проведенні спецкурсів та спецсеминарів, а також у шкільній практиці – для проведення уроків позакласного читання, для підготовки оглядових лекцій.

Апробація роботи здійснювалася при її обговоренні на засіданнях кафедри російської та зарубіжної літератури Українського державного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Окремі результати дослідження були викладені в доповідях і повідомленнях на наукових конференціях: на II-й та III-й міжнародних конференціях "Мова та культура" /Київ, 1993, 1994/, міжвузівській конференції "Історія й література" /Запоріжжя, 1994/ та ін.

Структура дисертації. Дослідження складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується стан досліджуваної проблеми в сучасному літературознавстві, визначається мета і завдання щодо її реалізації.

У першому розділі дисертації "Системна єдність художнього світу В.Тендрякова", присвяченому з'ясуванню місця прози Тендрякова в історико-літературному процесі 50-80-х років, висвітлюються ідейно-естетичні пошуки письменника, в яких досить чітко простежуються такі етапи. 1954-1960 роки – це період соціально-політичної загостреності творчості Тендрякова. Художник викриває вади суспільного життя з позиції пануючої комуністичної доктрини з вірою, що заміна поганого керівника хорошим здатна вирішити всі проблеми. Шістдесяті роки характеризуються напруженими етичними пошуками. Критику обурювала творчість "нового" Тендрякова, в якій "пасивний гуманізм набув лякаючих, гіпертрофованих обрисів". Саме до цього часу відноситься початок роботи над художньою автобіографією. Майже три роки не з'являються нові твори письменника, йде інтенсивна внутрішня робота, яка знайшла вияв в оповіданнях "Хліб для собаки", "Донна Анна", "Параня", "Пара гнідих"/1964-1971/. У 70-80-і роки нові твори Тендрякова все важче й важче прокладають собі дорогу на сторінки журналів. Останній опублікований твір – повість "Шістдесят свічок" /1980/. Прагнення "жити не по лжі" позначається не лише в художній творчості, але і в буденному житті. Самоізоляція на дачі в Красній Пахрі, підкреслене ігнорування так званого "суспільного життя" стають способом самозахисту від агресії несправжнього існування.

Еволюція творчості В.Тендрякова від ранніх творів з їх пильною увагою до соціально-економічних проблем до творів 70-80-х років, в яких письменник виявляє прагнення до широких морально-філософських узагальнень, свідчить про те, що художник від проблемознавства переходить до людинознавства.

Дослідження письменницького феномену, особливо якщо він складався в умовах, позбавлених соціальної гармонії, не може не включати питання про світосприймання художника, його взаємини з тоталітарною державою. Аналіз повернених оповідань свідчить про напружену роботу душі, яка відобразила рух світогляду та творчості назустріч одне одному. Усамітнена робота письменника над цілісним світоглядом приводить його до розуміння трагедії, перед якою була поставлена країна. Одним із головних принципів В.Тендрякова стає зображення сущого, існуючого, а не належного. Художник відмовляється від будь-якого дозування правди, урівноваження негативного позитивним. Від спроб знайти причину суспільного неблагополуччя в конкретному поганому керівникові письменник приходять до розуміння хибності системи в цілому, від критики системи в її межах, її інтересах, з її точки зору він переходить до погляду ззовні, переростаючи ущерблений реалізм 60-х років.

У кінці життя В.Тендряков залишає суто художню творчість, допрацьовує невидані твори, намагається донести свої відкриття у пізнанні людства в філософсько-публіцистичних статтях "Метаморфози власності", "Особистість і комунізм", "Культура та довір'я". На наш погляд, звернення до зацікавленого діалогу з читачем пояснюється перш за все вболіванням проблемами сьогодення: письменник шукав найкоротший шлях до аудиторії, насамперед цінував дієвість своїх творів. Сила впливу цих статей не тільки в масштабності мислення, логічності умовиводів, таланті провидця, але й у пристрасності, ширості художника, який не дарує нам істину, а напружено - разом з нами! - шукає її, намагаючись досягнути світ. Г.Гачев дуже емко визначив цей процес як "подвиг світорозуміння".

Художня дійсність, зображена В.Тендряковим, концептуальна, вона являє собою зімкнуту, зосереджену єдність, яка не позбавляє свої складові частини самодостатності, не розчиняє їх конкретне буття в однозначній функціональній залежності від системи.

Ми відзначаємо внутрішню єдність художнього світу В.Тендря-

кова, що виявляє себе не тільки в постійному поверненні письменника в кожному новому творі до подібних мотивів та образів. Внутрішня стабільність забезпечується в першу чергу сталістю основоположних естетичних та етичних уявлень письменника, прагненням дійти до самої суті суспільних протиріч. При розгляді мотивів, які повторюються, типологічно близьких образів, ситуацій, своєрідних "зчеплень", "містків" між творами в повістях "Шістдесят свічок", "Розплата", "Кончина", "Затемнення", "Весняні переверти", романах "Побачення з Нефертіті", "За швидкоплинним днем", "Замах на міражі" та ін., робиться висновок, що моральний світ художнього твору інтегрує єдина концепція особистості. Побіжно визначивши спектр проблем, досліджуваних Тендряковим, ми виділяємо як ключову тему відповідальної за все совісті, її "моральний імператив".

Другий розділ - "Концепція людини та світу в творчості В.Тендрякова" - побудований так, щоб розкрити погляди художника на реальну та ідеальну людину, його уявлення про все, що складає та оточує особистість: що таке людина, в чому смисл її існування, які її взаємини із світом. Для повного розуміння авторської позиції першочергово важливим є дослідження концепції особистості, розчиненої в усьому творі, а не тільки персоніфікованої в образі конкретного героя.

При аналізі оповідання "Люди чи нелюди" виділяються основні принципи зображення особистості, характерні для прози Тендрякова. Одна із основних ідей художника пов'язана з тим, що людина завжди причетна до історії, в тому числі до всього потворного, що є в ній. Письменника цікавить, як історія фокусується в людині, яким чином трансформуються вихори часу в особистій, індивідуальній долі. В історизмі почуття та мислення, властивому Тендрякову, гостро відчувається нерозривність етичного та естетичного начал.

Своєрідність концепції світу та людини в творчості Тендрякова полягає в максимальній присутності в творі особистісного, авторського "я", не прихованого за характерами та обставинами, а відверто декларуючого свою активність та причетність до всього, що він зображує. Письменник іде насамперед від свого життєвого досвіду, який стає ключем, що допомагає відкрити таїни епохи. Наполегливий, болісний самоаналіз є джерелом багатьох творів Тендрякова. Через себе - до людей, через свою душу - до людських

душ – такий шлях проходить художник у процесі формування само-свідомості та самопізнання.

Повернені оповідання відобразили складну еволюцію поглядів та переконань, болісний процес руйнування стереотипів, позбавлення від міражів. Сповідальна інтонація сприяє єдності оповідань стрижень, на який вони нанизуються, – це автор, його сприйняття дійсності, його пам'ять. Головним героєм стає сам оповідач, але не той умовно-літературний оповідач, завдання якого – ввести в оповідь, зав'язати сюжет, а сам автор з його характерним відбором життєвих вражень, з його баченням світу. Саме від образу автора – та внутрішня єдність, яка робить кожне оповідання Тендрякова частиною його художнього світу.

Аналізуючи концепцію світу та людини, виділяючи автобіографічність як одну з визначальних рис прози Тендрякова, ми підкреслимо особливу роль пам'яті, яка стає і етичною, і композиційною серцевиною повернених оповідань. На наших очах поняття пам'яті наповнилося новим змістом, стало однією з найважливіших категорій суспільної свідомості. Художник розкручує стрічку спогадів, і перед нами постає істина в мить її самовиявлення. Правда історії, з'єднавшись з пам'яттю серця, безпосередністю спогадів, має величезну силу впливу на читача, вводячи його в круговорот подій. Письменнику вистачає мужності розповісти про те, як було свідомо зберігаючи при цьому відчуття того, як згадалося, відтворити тодішнє сприйняття, не піддаючись спокусі показати себе у вигідному світлі, з позицій нинішнього світобачення.

Аналіз повісті "Шістдесят свічок", оповідання "Хліб для собаки", роману "Замах на міражі", дослідження фіналів багатьох творів Тендрякова підтверджують думку про те, що в цілому концепції людини в його творчості властивий історичний оптимізм. Полемізуючи з І.Кавеліним, автор дисертації відзначає, що відкриті фінали – не свідчення розгубленості художника перед складністю життя, не незнання, як вивести героя із проклятого кола питань, а свідчення граничної правдивості письменника, який показує не ілюзорний вихід із становища, а насамперед зображає життя в його складності та різноманітності. Незважаючи на послідовно виражений, похмурий, іноді трагічний, колорит, де, здавалося б немає ніяких виходів, книги Тендрякова – це книги очищення та надії. Всі колізії, в які потрапляють герої письменника, допомагають їм

морально очиститися, щоб відродитися до нового життя. У цьому виявляється суттєва якість оптимістичної концепції особистості у Тендрякова. Його твори дихають вірою у вищі духовні цінності, у можливість побудувати життя на розумних засадах.

На думку дисертанта, оптимістична спрямованість особистості у творчості Тендрякова органічно поєднується із загостреною увагою до трагічних сторін життя, зокрема, до проблеми смерті. Ставлячи своїх героїв перед проблемою морального вибору, письменник нерідко загострює ситуацію, перевіряє їх ликом смерті. Зображення такого кризового моменту людської долі, як смерть, у прозі Тендрякова має різноманітне функціональне навантаження: слугує каталізатором сюжетної дії /"Вибоїни"/, стає поштовхом до роздумів про вічні питання /"Розплата", "Трійка, сімка, туз"/, виконує символічну функцію /смерть Євлампія Ликова у "Кончині"; Голенкова у "Замаху на міражі"/, є страшним тлом, побутом війни. Але ці функції в кінцевому результаті зводяться до філософського розуміння буття людини. Смерть встановлює істинні масштаби, у відповідності з якими вимірюються всі життєвські плани та спонукальні мотиви вчинків. За Тендряковим, ставлення героя до смерті стає своєрідним мірилом моральної цінності людини.

Особлива увага приділяється розгляду концепції дитинства у прозі Тендрякова. Для нього характерний погляд на дитину, позбавлений сентиментальності, "сисюкання", це погляд не зверху вниз, а "рівень", погляд як на рівного. Загострений інтерес до першовитоків людського життя-свідчення інтересу до історії, пропущеної через особистість юного героя, пошуки коренів теперішнього у минулому.

З метою розкриття естетичної концепції дитини, виявлення принципів, за якими автор моделює її характер, в роботі досліджується образ Дюшки Тягунова з повісті "Весняні переверти". Художник показує не лише долю підлітка, а й усвідомлення, досягнення ним життя, відкриття світу. Діалектику душі письменник простежує через динаміку вчинків. Відмова Дюшки вбивати жаб, захист слабкого Міньки Богатова, відчайдушне протистояння Саньці, освідчення в коханні Римці без надії на взаємність - із цих вчинків складається неабиякий характер, в основі якого почуття власної гідності і загострена чутливість до чужого болю. Тринадцятирічний Дюшка належить до улюблених героїв Тендрякова - героїв філософів та правдошукачів. І тому всі його вчинки освітлюються роздумами про світ

та про своє місце у ньому. Підлітка хвилюють зовсім не дитячі проблеми: як вилікувати людей від злоби, що таке час, як побачити його сліди. Максимальний вплив на читача досягається завдяки тому, що письменник у багатьох своїх творах живе ніби у двох вікових вимірах, зберігаючи свіжість дитячих відкриттів та мудрість життєвого досвіду.

Зумовлена суспільно-політичними та етичними поглядами художника концепція світу найбільш зримо втілюється у художньому характері, в образі конкретного героя. Літературний характер трактується як художньо створена особистість, яка поєднує в собі авторську концепцію людини та історично зумовлені типи її поведінки. Кожна конкретна соціальна ситуація породжує типи особистості, які найповніше, з максимальною мірою об'єктивності відображають суть основних суперечностей епохи, головні закономірності розвитку суспільства на даному відрізку історії. Найчастіше саме ця обставина зумовлює вибір дійових осіб оповіді. У 50-60-роки письменник бачить героєм свого часу людину, яка діє, активно впливає на хід подій: Іван Чупров /"Падіння Івана Чупрова"/, Федір Соловейков /"Не підійшов"/, Гнат Гмизін, Сашко Комелев /"Тугий вузол"/, Андрій Бірюков /"За швидкоплинним днем"/.

У 70-і роки, з подальшим розвитком системи, спотворюючої особистість, героя діючого змінює герой рефлектуючий: Крій Рильков /"Апостольське відрядження"/, Павло Крохальов /"Затемнення" Аркадій Кирилович Памятнов /"Розплата"/, Микола Степанович Бчевін /"Шістдесят свічок"/.

Оскільки в творчості Тендрякова всебічно досліджується проблема "людина і влада", велика увага приділяється аналізу персонажів, наділених владою. Знайомлячи нас з керівниками різного рівня, письменник розкриває варіантні риси єдиного типу, який існує в різних обставинах, створює своєрідну і досить переконливу модель формування керівника сталінської школи.

Тендряков як дослідник соціальної психології завжди проявляв інтерес до типу так званого залізного, незламного героя, одержимого однією ідеєю. Галерея таких персонажів у його прозі надзвичайно різноманітна. Серед них Матвій Студьонкін, організатор першого пожарського колгоспу, завідувач школою Іван Суков, активістка Глафіра Патлова, комісар Федір Тенков, художник Вечернишев, Іван Трохимович Голенков. Гранично індивідуалізовані,

вони об'єднані готовністю виправдати злочини в ім'я майбутнього загального щастя, чорно-білим баченням світу, жорстким діленням світу на своїх та чужих. Письменник, усвідомлюючи трагедію людей, які зробили нещасним свій народ, показує, що кожен – і жертва, і потенційний кат одночасно.

У центрі уваги прози Тендрякова – питання про моральний вибір, про причини вибору людиною добра чи зла. Особливий інтерес для письменника становить моральне життя особистості, яка виявляє схильність як до добрих, так і до злих вчинків. Він створює цілий ряд так званих амбівалентних героїв, неодноразово ставить їх у центр творів, досліджуючи глибинні, внутрішні причини поведінки людини, шляхи подолання двоїстості.

Персонажів Тендрякова важко підвести під категорію позитивних та негативних. Улюблені герої письменника позитивні у головному – прагненні вирішувати проблеми, які виникають на їхньому шляху, керуючись при цьому вищими моральними законами, законами совісті. Женя Тулупов, Андріан Хомич, Павло Крохальов, Аркадій Памятнов ні в якій мірі не відносяться до держателів істини в останній інстанції. Вони у процесі пошуків, і саме це робить їх людьми.

Персонажі Тендрякова емоційно впливають на світ тим, що несуть у собі великий заряд інтелектуального. Вони не тільки художні образи, а ще й згусток проблем свого часу. На думку письменника "мистецтво неможливе без передачі почуттів, більше того – мета і призначення мистецтва... у здатності збуджувати сильні почуття і через це переконувати".

У третьому розділі досліджується своєрідність сюжетно-композиційної структури прози В.Тендрякова. Сюжет трактується як певна концепція дійсності, як засіб узагальнення реалій життя та ідейно-емоційного ставлення до них. Композиція розглядається як принцип компонування матеріалу, як певний ракурс художнього зображення та вираження точки зору автора, що виявляється у взаємодії його позиції та позицій героя й оповідачів.

Аналіз хронотопу художнього світу багато в чому сприяє проясненню авторської позиції. Не маючи можливості охопити всі твори в повній мірі, ми зробили спробу показати еволюцію хронотопу в прозі Тендрякова від раннього роману "За швидкоплинним днем" до повісті "Шістдесят свічок" та повернених оповідань. Буття в "Шістдесяти свічках" постає як єдність короткочасного

"миттєвого" /одного дня/ та тривалого /життєвого процесу/. День з життя Миколи Степановича підготовлений всім ходом його попереднього розвитку, він є підсумком, в якому акумульоване все життя героя. Дія розгортається паралельно в минулому та сучасному. Рух сюжету в спогадах Гевіна підпорядкований суб"ективному часові, який визначається людськими емоціями, логікою спогадів. Час концентрований, наповнений динамізмом. Спогади відтворюють етапи життя Миколи Степановича, позначають віхи його зрадництва. Складна часова структура повісті "Шістдесят свічок" зумовлена прагненням осягнути складний та суперечливий світ сучасника, намаганням зрозуміти час, що його формував. Переосмислення пройденого шляху стає важливим етичним стимулом, котрий визначає майбутнє життя героя. Специфіка художнього часу в прозі Тендрякова дозволяє зробити такі висновки. Час існує для письменника і як внутрішня характеристика соціуму, соціальної історії, і як визначальне начало буття.

Особливості художнього мислення письменника детермінували складну просторово - часову структуру його творів, в яких переплітається минуле, сучасне і майбутнє, що й складає основу сюжетного часу. Митець чітко виділяє хронологічні, історичні, побутові координати сюжетного часу, співставляючи його з часом реальним.

У повістях "Три мішки невіяної пшениці", "Не підійшов", "Трійка, сімка, туз", "Суд", "Чудотворна", "Чисті води Кітежу", "Затемнення", романах "За швидкоплинним днем", "Побачення з Нефертіті", переважає відносно безперервний історичний та біографічний час.

У "Кончині", "Розплаті", "Шістдесяти свічках", повернених оповіданнях, романі "Замах на міражі" автор використовує багатомірний, дискретний час. Час оповідача доповнюється психологічним часом його в минулому. У тексті встановлюється часова перспектива, актуалізується зіставлення двох темпоральних планів /тепер - тоді/. Відповідно до творчої еволюції автора зростає кількість контекстів, організованих просторово-часовою точкою зору конкретного спостерігача в минулому. Все це призводить до поглиблення плану автора, до виникнення синхронізації позицій оповідача та героя в дитинстві і юності; часові та просторові зміщення стають додатковим засобом активізації авторської позиції. Принцип паралельного руху часових потоків дає змогу автору уникнути прямолі-

нійного висновку, ввести його в підтекст, змусити читача замислитися над поставленими проблемами. Прагнення розібратися в мотивах поведінки і визначило розширення сфери сюжетного часу та часу пам'яті героя, зумовило човникову композицію багатьох творів.

Постійне зміщення часових планів, відчуття одночасної присутності героя в них поєднується з не менш складними формами вираження авторської свідомості: герой-оповідач, автор-оповідач, об'єктивована форма вираження.

Поглиблене осягнення взаємодії особистості та суспільства, людини та історії зумовлює зміни в структурі художнього мислення, в оповідній структурі твору. У прозі Тендрякова це виражається насамперед в активізації авторської свідомості та слова героя, в суб'єктивізації оповіді. Застосування поняття "точка зору" в цілісному аналізі художнього тексту дає можливість найпродуктивніше пов'язати світоглядні установки автора, оповідача та героя з композиційною структурою тексту і параметрами "картини світу" письменника, його методом та стилем, сприяє проясненню авторської позиції.

Простежуючи логіку взаємодії абсолютного автора, який формує систему оповідачів, та оповідача в творчості Тендрякова, ми уточнюємо та доповнюємо уявлення про еволюцію позиції письменника в плані поетики. Від ранніх творів з традиційною формою авторської присутності Тендряков приходить до творів, у яких провідною формою викладу є невласне-пряма мова. У повістях "Поденка - вік короткий", "Три мішки невіяної пшениці", "Весняні переверти", романі "Замах на міражі" переважає точка зору одного героя: Насті Сирогіної, Женьки Тулупова, Дюшки Тягунова, Федора Матьоріна.

У "Кончині", "Ночі після випуску", "Розплаті" прозаїк максимально розширює кількість можливих точок зору на зображуване не тільки для того, щоб подолати замкнутість та суб'єктивність індивідуальної свідомості, але й для того, щоб показати одне й те ж явище в різних ракурсах, розширити межі зображення, дати висловитися різним персонажам.

Велике місце у художній спадщині митця займають твори, в яких застосовується прийом оповіді від першої особи /"За швидкоплинним днем", "Надзвичайне", "Оповідання радиста", "Шістдесят свічок", "Апостольське відрядження", "Затемнення", "Замах на міражі"/. Герой-оповідач здебільшого близький автору, але не отожднюється з ним повністю. Авторське "я" в названих творах сутте-

во відрізняється від авторського "я" в повернених оповіданнях. Оповідання, які складають художню автобіографію Тендрякова, ставляться в один ряд з "Автобіографічною прозою" Н. Ільїної, "Денни ми зірками" С. Берггольц, "Невигаданим" Л. Гінзбурга та іншими творами, в яких письменники ніби "відмовляються" від естетики - заради етики, від белетристичної оповіді - заради відвертого мовного перед читачем.

У повернених оповіданнях досить складно розмежувати сферу свідомості автора, оповідача та героя, вони взаємопроникні. Одні із суттєвих особливостей оповідань "Пара гнідих", "Хліб для собаки", "Люди чи нелюди" - максимальний збіг образу автора-оповідача та головного героя.

Оповідь ведеться водночас з двох точок зору: героя /більш близьке та розпливчате бачення/ та оповідача /віддаленіше, але чіткіше/. Це двопланове зображення та взаємне коректування двох сприйнятів стають джерелом особливої стереоскопічності. Розриваючи єдність часу, прозаїк порушує хронологію та одержує можливість осмислювати минуле й сучасне з позицій істини. Тому так часто в текст, організований точкою зору дитини, підлітка, студента-автобіографічного героя, включаються слова автора-оповідача, який аналізує своє тодішнє сприйняття світу та поведінку. Таке подвійне бачення допомагає нам зрозуміти, що оповідач та герой - люди однієї долі, але різного життєвого досвіду. Вони представлені різними художніми образами, які створюють багатогранність авторської концепції. Ця теза ілюструється розглядом системи точок бачення в оповіданні "Революція! Революція! Революція!".

У прозі Тендрякова авторська точка зору спирається на світовість героїв. Через призму їхнього сприйняття повністю пропускається відтворений письменником світ, що значно підсилює вишуканість персонажів та стереоскопічність зображення загалом. Для творів, написаних від першої особи, характерне поступове ускладнення образу оповідача, яке виявляється в актуалізації семантичної множинності "я", у формуванні в творі декількох взаєдійючих сфер свідомості,

Значна увага приділяється дослідженню ролі позафабульних елементів у прозі Тендрякова. Аналіз філософсько-публіцистичних відступів в оповіданнях "Люди чи нелюди", "Полювання", "Революція"

ція! Революція!" свідчать про те, що нерідко саме позафабульні елементи стають рушійною силою сюжету, сюжетні епізоди аргументують ту чи іншу думку письменника. Авторська думка визначає форму подачі матеріалу.

Міфологічні сказання, вкраплені в оповідну тканину підсумкового роману "Замах на міражі" також трактуються як позафабульні компоненти, в яких сфокусована морально-філософська концепція письменника. У зв'язку з їх аналізом постає проблема притчевості та міфологізму як правомірних властивостей реалістичного відображення життя. На наш погляд, поетика міфу збагачує зображення сучасного світу глибшою часовою перспективою, розширює коло художніх асоціацій.

У творах Тендрякова ми спостерігаємо асоціативний розвиток теми, який прийшов на зміну послідовному зв'язку зображуваних подій, лінійній композиції. Об'єднує, здавалося б, слабко пов'язані за сюжетом картини в єдине художнє ціле думка художника, особистість автора, який ставить надзвичайно гострі проблеми. Використання різних часових та просторових сфер оповіді, суміщення різних точок бачення, насиченість філософсько-публіцистичними відступами - все підпорядковане одній меті - донести до читача біль та тривогу автора.

У висновках узагальнено результати дисертаційного дослідження. Дослідницький характер прози Тендрякова, посилення аналітичного та публіцистичного начала позначається на темах, сюжетах, конфліктах, художніх особливостях творів.

Основоположна установка поетики Тендрякова - за реаліями та подробицями підкреслено виняткової ситуації виявити коло пекучих моральних проблем. Гостре відчуття сучасності допомагало письменникові чутливо сприймати та відображати в художніх формах драматизм своєї епохи, естетично відкликатися на питання, які хвилювали суспільство. Головне досягнення Тендрякова-художника - не деталізація внутрішнього світу /хоча і в цьому він досяг значних вершин/, а драматичне втілення найважливіших проблем свого часу.

Філософськи осмислюючи життя, художник прагне до етизації прози, стверджуючи концептуальність як одну з невід'ємних властивостей сучасної літератури. Проза Тендрякова несе в собі гіпотетичну модель морального переустаткування світу і це, безумовно, зближає її з етикою.

Твори письменника дають читачу можливість пізнати глибину людської психіки, важливі моменти історії. Перебування в історичному просторі, відчуття прямої причетності до всього, що відбувається в світі, виявляється активним моральним чинником, який формує позицію письменника, зумовлюючи її оптимістичну в цілому спрямованість. Тендряков переконаний, що приховувати від людини істину, якою б пекучою та гіркою вона не була, – злочин але в той же час вірить, що людина здатна не тільки вислухати правду про себе, але й зрозуміти її, спробувати змінити своє життя. Письменник проходить шлях від світоглядної несвободи, до позиції, яка не визнає ніякої залежності, крім залежності від правди. Творчий шлях Тендрякова віддзеркалює долю справжньої російської літератури, лінія якої, не обриваючись, пройшла крізь всі жахи тоталітарної системи, засвідчивши наступність літератури XIX та XX століть.

Публікації з теми дисертації:

1. Задержанная литература. Тендряков // Материалы к уроку в рассказам "Хлеб для собаки", "Пара гнедых" и др. // Відродження. 1995. – №3. – С.23-25.

2. Авторська позиція та способи її розкриття в оповіданні В.Тендрякова "Люди чи нелюди" // Відродження України: проблеми і перспективи: Тези Всеукраїнської теоретичної конференції. – Вип. I. Проблеми духовності людини. – Кіровоград. – 1993. – С. 133–13

3. Изучение позиции автора как путь гуманизации преподавания литературы /на примере творчества В.Тендрякова/ // Язык и культура: Тезисы II международной научной конференции. – К., 1993. – С. 118–119.

4. К вопросу об использовании несобственно-прямой речи в прозе В.Тендрякова // Язык и культура: Тезисы III международной научной конференции. – К., 1994. – С. 242–243.

5. Свообразие историзма В.Тендрякова // Література й історія: Тези доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Запоріжжя. – 1993. – С. 184–186.

6. Возвращенный Тендряков в школьном изучении // Актуальные проблемы педагогики вищої та середньої школи: Тези наукової конференції. – Кіровоград. – 1992. – С. 25–27.

7. Особенности хромотопу у военных оповіданнях В.Тендряков // Сучасні проблеми навчально-виховного процесу вищої та середньої школи: Матеріали доповідей науково-практичної конференції докторів і аспірантів інституту. – Кіровоград. – 1995. – С. 66–69.

Рыбальченко В.К. Нравственно-эстетическая позиция В.Тендрякова и ее художественное воплощение. Диссертация /на правах рукописи/ на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.02 - русская литература, Украинский государственный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 1995. В свете проблемы авторской позиции исследуется разнообразное в жанровом и тематическом плане творчество В.Тендрякова. Определяется подлинное место художественного наследия писателя в развитии русской прозы 50-80-х годов XX столетия, выявляется специфика историко-философского мышления В.Тендрякова и связанная с этим концепция мира и человека. Устанавливаются закономерности взаимосвязи нравственно-эстетической позиции с приемами повествования, с жанровой природой творчества. Материалы диссертации использованы в преподавании вузовского курса истории русской литературы.

Rybalchenko V.K. V.Tendryakov's moral and aesthetic position and its artistic embodiment. The thesis /on the right of manuscript/ is presented for academic degree of candidate of philological sciences; speciality 10.01.02 - Russian literature; the State Ukrainian Pedagogical University named after M.P.Drahomanov; Kyiv, 1995. Genre and subject variety of Tendryakov's works are studied in the light of author's attitude problem. The author of the thesis defines the true place of the writer's aesthetic heritage in the development of Russian prose in the years of 1950 - 1980, and also reveals the peculiarity of Tendryakov's historic and philosophic thinking the writer's understanding of the world and man's place in it. V.K.Rybalchenko also shows the natural connection of the writer's moral and aesthetic attitude and genre of his works. The materials of the thesis is used in the process of teaching the course of history of Russian literature at higher educational establishments.

Ключові слова: авторська позиція, еволюція, художня своєрідність.

82543

436805

[Handwritten scribbles and lines]

[Faint, illegible text from the reverse side of the page]